

פוליטיקה

כתב עת ישראלי למדע המדינה וליחסים בינלאומיים

גיליון מספר 22
חורף 2013, תשע"ג

המכון ליחסים בינלאומיים ע"ש לאונרד דיוויס
האוניברסיטה העברית בירושלים

POLITIKA

The Israeli Journal of Political Science and International Relations

© All rights reserved to The Leonard Davis Institute for International Relations.
This paper may not be reproduced, duplicated, copied, sold, distributed or be
exploited for any purpose, in whole or part, with out the express written
permission of the Director of the Institute.

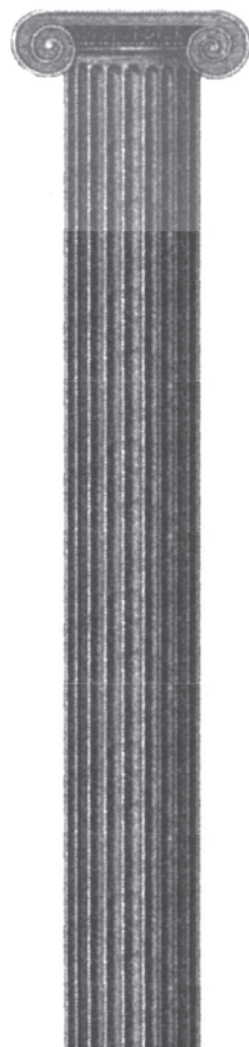

The Leonard Davis Institute for International Relations

The Hebrew University of Jerusalem

פוליטיקה

עורכים:

אודליה אושרי
מור מיטרני
רועי קיבריק

וועדה מקצועית מלווה:

פרופ' גידי רהט
ד"ר פיקי איש-שלום
ד"ר ענת גופן
ד"ר שרון גלעד
ד"ר דן מיודבניק
ד"ר גליה פרס-ברנתן

עריכת לשון:

חמוטל לרנר

עריכה גרפית והפקה:

היחידה לשרותי משרד
האוניברסיטה העברית בירושלים

הגשת מאמרים לשיפוט:

מתקבלים מאמרים בכל נושא הקשור
לפוליטיקה השוואתית, מדיניות
ציבורית, פוליטיקה בישראל, מחשבה
מדינית, יחסים בינלאומיים, היסטוריה
פוליטית ונושאים קרובים.

המדיניות של מערכת פוליטיקה היא
להקדיש את חלקו העיקרי של כל
גליון לנושא מסוים, שיוכרז מראש
בכתב העת ובמכתבים למחלקות
למדע המדינה וליחסים בינלאומיים.
אך אפשר ורצוי להגיש מאמרים בכל
תחום שהוכרז לעיל.

מאמרים לשיפוט אפשר לשלוח ע"פ
ההנחיות להגשת מאמר שבאתר
המכון.

<http://davis.huji.ac.il/?cmd=publications.85>

מערכת פוליטיקה תעשה כל מאמץ
להשיב לכותבים תשובה מנומקת
באשר לקבלת המאמר או דחייתו
בתוך חודשיים.

כתובתנו:

מערכת פוליטיקה
מכון דיוויס ליחסים בינלאומיים
האוניברסיטה העברית
ירושלים 91905
דוא"ל: politika@mail.huji.ac.il

לרכישת גיליונות ישנים:

ניתן לפנות למזכירות מכון דיוויס,
האוניברסיטה העברית
טל': 02-5882312
פקס': 02-5825534
דוא"ל: davis.institute@mail.huji.ac.il
אתר: <http://davis.huji.ac.il>

* האחריות לתוכן המאמרים המתפרסמים
בכתב העת היא על המחברים בלבד

תוכן העניינים

תמר אריאלי וניסים כהן

סביבת קונפליקט כשדה מחקר: אתגרים ומדגם כדור השלג.....2

עופר קניג וחן פרידברג

האם הכנסת מפזרת את עצמה לדעת?.....27

אמנון קרטין

דילמת ניהול מדיניות הגירה במדינות שבהן מתנהל סכסוך אתני-לאומי-דתי מתמשך.....51

צבי ליבמן

ההסברים למדיניות האירופית כלפי "האביב הערבי" -
סיכון מחושב מחוסר בררה והמשמעויות כלפי ישראל.....79

אדם רז

בדרך לדימונה: ראשיתה של המחלוקת על מדיניות הגרעין הישראלית.....107

מנחם רצון

הגות האמנה החברתית - תומס הובס וג'ון לוק: בין מתודולוגיה מדעית להרמנויטיקה מקראית.....135

אורן ברק

סקירה על ספרו של עמירם אורן, שטחים מגוייסים: היוצרות ההגמוניה של צה"ל על מקרקעי
המדינה ועל מרחביה בשנותיה הראשונות, 1948-1956.....187

תמר אריאלי¹ וניסים כהן²

סביבת קונפליקט כשדה מחקר: אתגרים ומדגם כדור השלג

תקציר

ביצוע מחקר בסביבת קונפליקט הוא לרוב אתגר גדול, בהתחשב ברגישויות הרבות וכן בחוסר האמון ובחשדנות המאפיינים לרוב את אוכלוסיית המחקר. עם זאת, ההיבטים המתודולוגיים של עבודות שדה בסביבת סכסוך טרם נחקרו באופן שיטתי. תוך סקירה ודיון בבעיות המתודולוגיות המרכזיות של מחקר המתנהל בתנאי קונפליקט, אנו מציעים את השימוש במדגם כדור השלג כמענה להתמודדות עם אתגר זה. היעילות שבשימוש במתודה זו הוכרה בספרות כמובהקת במגוון מקרים, בעיקר אלו העוסקים במחקר הנערך ב"חברות שוליים". ואולם, אנו טוענים כי בסביבת סכסוך האוכלוסייה כולה הופכת במידת מה ל"חברת שוליים", ונעשית "סמויה" ו"קשה להשגה" עבור החוקר החיצוני. יעילות המתודה בתנאים אלו מאפשרת ניהול מחקר תחת אילוצים של סביבת קונפליקט, ובכוחה למנוע ויתור מראש על ניהול המחקר עקב אילוצים אלו. בד בבד עם ניסיונו בשטח אנו מספקים מספר תובנות והמלצות לשימוש במדגם כדור השלג בסביבות של סכסוך.

מבוא

בספרות המחקר רווח הדיון באשר לתקפותו של מחקר הנערך בתנאים שאינם אופטימליים. מחד גיסא, המחקר המדעי חייב להתאים עצמו לעקרונות משותפים: עליו להיות שיטתי, ניתן לשחזור, אמין ובר-תוקף, ולהתנהל באופן המאפשר לאחרים לסמוך עליו ולשחזר את תוצאותיו. מאידך גיסא, יש מקרים רבים בתחומי המחקר החברתי שבהם, בשל אילוצים שונים, לא ניתן לדבוק

¹ המקבץ לניהול ויישוב סכסוכים, החוג הרב-תחומי, המכללה האקדמית תל חי.
² המחלקה למנהל ומדיניות ציבורית, בית הספר למדעי המדינה, אוניברסיטת חיפה.

פוליטיקה סביבת קונפליקט כשדה מחקר: אתגרים ומדגם כדור השלג

בעקרונות נוקשים אלה של מחקר מדעי. נשאלת השאלה: האם עלינו לוותר על הניסיון לשפר את הבנתנו לגבי מקרים אלה בשל העדר תנאים אופטימליים?

שאלה כללית זו היא קריטית בעיקר בהקשר של ניהול מחקר בסביבת סכסוך, המאופיין לא פעם באילוצים מתודולוגיים שונים (Clark, 1969; 1985; Galtung, 2006). נראה כי סכסוך ומתודולוגיה נתפסים ונחקרים כתחומי עניין נפרדים. במציאות, סכסוכים הם חלק טבעי ביחסי הגומלין בין בני אנוש, כך שחובה עלינו לשאול כיצד עשויה תופעה זו להשפיע על תוצאות מחקר ועל תהליכיו.

בניסיון פורץ דרך לחקור את הכשרתם המתודולוגית של העוסקים במדע המדינה במזרח התיכון, משמש הסקר שערכה קלארק (Clark, 2006) כבסיס נתונים נדיר של התנסויות. בין היתר, קלארק ניסתה לבדוק מהם החסמים הניצבים בפני חוקרי מדע המדינה בבואם לחקור נושאים שונים בסביבה המאופיינת בקונפליקט. ממצאי המחקר מלמדים על הצורך הרב בכלים מתודולוגיים ובתובנות מתודולוגיות עבור חוקרים המנהלים מחקריהם בסביבת סכסוך.

מאמר זה, אשר נולד מתוך התנסויותינו במחקר שדה בסביבת סכסוך, מתמקד בצרכים אלה. כל אחד מאתנו, בנפרד, התנסה בתכנון ובביצוע של מחקר בסביבה של סכסוך. מחקרים אלה היו שונים ומגוונים והתבססו על תחומי ידע שונים במדעי החברה. הם כללו הערכה גיאופוליטית של יוזמות גבול ישראליות-פלסטיניות בעקבות תהליך השלום באוסלו (Arieli, 2009), מחקר פוליטי על אודות חוסר המעורבות של קהילות עסקים פלסטיניות וירדניות בקידום תהליך השלום עם ישראל (כהן, 2008; 2008; Cohen and ben-Porat, 2008) וכן ניתוח גיאופוליטי של גבול ישראל-ירדן והערכת התפתחות שיתוף הפעולה משני צדי הגבול מאז הסכם השלום בין שתי המדינות (Arieli, 2012). אף על פי שעבודותינו צמחו מתחומי ידע שונים התוודענו להיבטים ולאתגרים משותפים במחקר השדה שלנו, בסביבות שונות שבהן הסכסוך היה מאפיין מרכזי. האתגרים המתודולוגיים השונים שחווינו בשדות המחקר המאופיינים כסביבת סכסוך הם הבסיס למאמר זה. סביבת סכסוך מציגה בפני החוקר אתגרים בממדים שונים. כפי שנסקור להלן, אתגרים אלה מתייחסים ליחסים ההדדיים בין החוקר לאוכלוסיית המחקר, לנגישות לנתונים, לניתוחם, לפירושם ולהצגתם. הם משפיעים על כל חוקר בסביבת סכסוך, ובעיקר כאשר הוא מזוהה עם אחד הצדדים המעורבים בו.

מדגם כדור השלג מוצע בספרות כמתודה אפקטיבית לגבי מגוון אוכלוסיות מחקר. מרבית המקרים שבהם נעשה שימוש במדגם כדור השלג מאופיינים

בתנאי מחקר פחותים מהאופטימום הרצוי. אף על פי כן, הקשר בין סביבת סכסוך לבין מדגם כדור השלג טרם נחקר. במאמר זה נטען כי לשימוש זהיר במדגם כדור השלג יש יתרונות ייחודיים, תועלות ויישומים עבור מחקר המתנהל בסביבת סכסוך. מדגם כדור השלג בסביבת מחקר המאופיינת בקונפליקט עשוי להיות שיטה יעילה בלעדית, ובמקרים קיצוניים אף להיות גורם מכריע בעצם הערכת האפשרות לביצוע המחקר.

בהמשך למבוא זה, בחלקו השני של המאמר נבחן את מאפייני הסכסוך כסביבת מחקר ואת הקשיים שמאפיינים אלו מציבים בפני החוקר. בחלק השלישי ובחלק הרביעי נציג את מדגם כדור השלג כשיטה חשובה של דגימת נוחות המשמשת בעיקר במחקר איכותני, ונסקור את יתרונותיה ומגבלותיה של שיטה זו. בחלק החמישי נדון בתרומת מדגם כדור השלג למחקר בסביבות של סכסוך. דיון זה יאפשר לנו להציג תובנות והמלצות המתבססות על ניסיונו האמפירי בשטח. אף כי קיימים היבטים אתיים-מוסריים בשימוש במדגם כדור השלג בסביבת סכסוך, דיון זה יוגבל לשאלת תכליתיותה ויעילותה של המתודה. סיכום הנושא ומסקנותינו יוצגו בחלקו השישי והאחרון של המאמר.

סביבה של סכסוך והשלכותיה על מחקר

סביבה של סכסוך

סכסוך הוא מציאות שבה אנשים, בין כיחידים או כקבוצות, תופסים את צורכיהם, ערכיהם או שאיפותיהם כעומדים בסתירה עם אלה של האחר (Mitchell, 1981; Rubin, Pruitt and Kim, 1994; Kriesberg, 1998). סכסוך קבוצתי מבוסס בדרך כלל על שאיפות מוחשיות סותרות הנוגעות לטריטוריה, משאבים, מסחר, הגדרה עצמית, זכויות דתיות, ערכים חברתיים וכדומה (Bar-Tal, 2000). סכסוכים אלו מלווים לעתים תכופות באי-הבנות הגורמות להעמקה משמעותית של אי-ההסכמות וליצירת אווירה כללית של חוסר אמון וחשד.

בסביבת סכסוך ניצב בפני החוקר - בין שהוא צד בסכסוך ובין שאינו - האתגר שבהשגת קרבה ושיתוף פעולה מצד אוכלוסיית המחקר, אשר עלולה להיות מסוגרת וחסרת אמון כלפי זרים. אתגר מעין זה עשוי להיות משמעותי בעיקר במחקרים המנוהלים בסביבת סכסוך כאשר המחקר מתמקד בסכסוך עצמו, אך במקרים מסוימים גם עבור אלה שאינם עוסקים ישירות בסכסוך. כך לדוגמה, המחקר על הקשר בין קהילות העסקים הקתוליות והפרוטסטנטיות בצפון

אירלנד דורש הבנה של מורכבות הסכסוך והשתקפותו בחברה (Ben-Porat, 2006).

לדיון זה השלכה ישירה על נושא האמון. סכסוך בין-קבוצתי בדרך כלל טעון רגשית ומתייחס לתהליכים הכרתיים של החברות המעורבות בו (Rouhana and Bar-Tal, 1998). אפילו לאחר חתימה על הסכם שלום עלולים היחסים בין אויבים או יריבים לשעבר להיות קרים ובלתי יציבים עקב חוסר אמון חברתי בסיסי, ועובדה זו מרתיעה חוקרים שלהם יוזמות מחקר במדעי החברה. בסביבת סכסוך נוטות חברות ללכידות, לסגירות ולגוננות עצמית (Bar-Tal, 2000), וכתוצאה מכך עלול החוקר להיתקל ברמות גבוהות של חשד חברתי ושל חוסר אמון המופנים כלפיו כאדם זר.

סביבה של סכסוך אינה בהכרח כזו של מלחמה ממשית אלא כוללת טווח נרחב של מצבים חברתיים. מגוון האפשרויות להגדרת שלום מאיר את ההגדרה של מצבי סכסוך. גאלטונג (Galtung, 1969; 1985) מבדיל בין שלום "שלילי" לשלום "חיובי": בעוד ששלום שלילי אינו אלא מצב של אי-מלחמה, הרי ששלום חיובי פירושו שהתשתית החברתית שהיוותה את הבסיס למלחמה חזלה מלהתקיים. הבחנה זו תואמת במידת מה את תפיסת "השלום הקר" ו"השלום החם". שלום קר פירושו ייצובם של יחסים תקינים, בעוד ששלום חם מצביע על קיומם של קשרים על-לאומיים מפותחים (Press-Barnathan, 2006). בתנאים של שלום קר, למרות אישורן של החלטות הנוגעות לנושאי המחלוקת העיקריים, קיימת עדיין אפשרות מעשית לחזרה למצב סכסוך (Miller, 2000; 2005). כפי שנראה עתה, למצבי שלום קר ושלום שלילי עשויות להיות השלכות מזיקות על הסיכויים לנהל מחקר שדה.

האתגרים העיקריים בעבודת שדה המתבצעת בסביבת סכסוך

מחקר חברתי בסביבה שיש בה סכסוך בין-קבוצתי מאופיין במספר אתגרים מתודולוגיים הקשורים לזיהוי אוכלוסיית המחקר ויצירת קשר עמה, למיפוי תפיסות אישיות ביחס לסכסוך, להשגת בקיאות ביחס לצרכים, לשאיפות ולדאגות של אוכלוסיית המחקר ולהערכת המידע המתקבל. הקשיים העיקריים בגיוס מרואיינים בסביבת סכסוך הם מחסור במידע (את מי ראוי לראיין), חוסר מידע מערכתי (בורות ארגונית בקשר לארגון נחקר), הבדלי תרבות (לדוגמה: מחסום שפה), אילוצים חוקיים, פוליטיים ואידיאולוגיים (לדוגמה: הגבלות המגע עם זרים), נגישות טכנית (כגון בעיות הנובעות מהגבלות תנועה) וחשוב מכל אלה - פחד וחוסר אמון. על פי קלארק (Clark, 2006), בשל כל אלה וכן בשל נושאים

פוליטיקה סביבת קונפליקט כשדה מחקר: אתגרים ומדגם כדור השלג

טכניים ואתיים אחרים, דווקא ארצות החוות את התהפוכות הפוליטיות החדות ביותר הן אלה הנחקרות פחות במונחים של מחקר שדה מעמיק.

סקר שערכה קלארק בשנים 2004-2005 בחן את נושא ההכשרה לביצוע עבודת שדה מחקרית בקרב חמישים וחמישה חוקרים בתחום מדע המדינה. הסקר התייחס בעיקר לניסיון המחקר של אותם חוקרים בארצות המזרח התיכון, אך השלכותיו נרחבות בהרבה. התעניינותה במזרח התיכון נבעה מהתנאים הייחודיים של אווירה פוליטית רודנית ורודנית-למחצה השוררת ברבות ממדינות האזור; אווירה פוליטית זו יוצרת תנאים של פחד ושל חוסר אמון או מגבירה אותם, ועל כן מהווה אתגר לביצוע מחקר שדה. תנאי פחד וחוסר אמון הם המכשולים העומדים בפני חוקרים העוסקים במחקר בסביבות רבות של סכסוך. מסיבה זו ניתוח נתוני הסקר מספק תובנה רבת-ערך לגבי מחקר כללי של סכסוך, ולגבי הסיכויים לעריכת מחקר איכותי בסביבות סכסוך מגוונות. הסקר הצביע על שלושה ממצאים עיקריים הנוגעים לעבודת חוקרים בסביבות אלה.

הממצא הראשון עוסק בקשיים באיתור מרואיינים ובהבטחת שיתוף הפעולה שלהם במחקר שדה בתנאי קונפליקט. משתתפי הסקר ציינו כי הגורמים העיקריים לקשיים אלה הם התנאים הפוליטיים השכיחים ברבות מארצות המזרח התיכון - דיכוי פוליטי, תחושה של נוכחות מתמדת של כוחות ביטחון פנים ורגישויות פוליטיות שונות, וכן הרגש האנטי-מערבי (שלו רוב מתבטא ברגש אנטי-אמריקני) ברבות מבין הארצות האלו (Clark, 2006: 418).

הממצא השני מתייחס לשאלה כיצד משפיע האקלים הפוליטי על בחירת החוקרים את זירות המחקר ואת טכניקות הראיונות, וכן על הדילמות האתיות שבהן הם נתקלים בשטח. בניגוד להנחה האינטואיטיבית שהבדלים תרבותיים ותחושת זרות הם המכשול העיקרי בפני עריכת מחקר שדה בארץ זרה, הרי שבמחקר התברר כי לתנאי הרודנות והגבלת חופש, שאינם בלעדיים לארצות המזרח התיכון, יש השפעה גדולה יותר על מחקרי השדה. כך, 47% מהחוקרים דיווחו שהם בחרו, נמנעו או זנחו זירות מחקר בהתבסס על נושאים הקשורים בהיתכנות הביצוע של המחקר, בעיקר בשל האקלים הפוליטי הנתון (שם).

ולבסוף, הסקר מאשר כי קיים חסר בהכשרתם האקדמית של חוקרים המנהלים מחקרי שדה, ומאיר את התחומים שיש לתת עליהם את הדעת בהכשרה זו. המחקר מצביע על צורך מהותי בהכשרה טובה יותר של חוקרים כדי שיעמדו בפני האתגרים השונים המאפיינים בדרך כלל מחקר המתבצע בתנאים של סכסוך.

פוליטיקה סביבת קונפליקט כשדה מחקר: אתגרים ומדגם כדור השלג

כפי שנציג בהמשך, מדגם כדור השלג עשוי לעזור לחוקרים להתגבר על רבים מהאתגרים האלו. מתודה זו היא אמנם נחותה מִדגימה ייצוגית של אוכלוסיית המחקר, אך השימוש בה עשוי להפוך את המחקר לבר-ביצוע - גם אם בתנאים מגבילים - ולמנוע את אי-ביצועו כלל. על כן, הערכת מדגם כדור השלג על יתרונותיו, מגבלותיו ויישומו בסביבות של סכסוך יכולה להיות תרומה חשובה להכשרתם המתודולוגית של חוקרים ולהביא להעלאת מספר יוזמות המחקר בסביבות סכסוך מאתגרות, ובכך להגדלת הבנתנו על סכסוכים ועל חברות בסכסוך.

מתודולוגיית מדגם כדור השלג

מדגם כדור השלג, או מדגם הפניית השרשרת, הוא שיטה מובחנת למדגם נוחות אשר הוכיחה עצמה כיעילה במיוחד בניהול מחקר ב"חברות שוליים". נהוג להשתמש בשיטה זו כדי לאתר נבדקים מתוך אוכלוסיות מוגדרות, לגשת אליהם ולערב אותם במקרים שבהם צופה החוקר קשיים ביצירת מדגם מייצג של אוכלוסיית המחקר. מדגם כדור השלג נמצא יעיל בהגעה אל אוכלוסיות "חבויות" או שהגישות אליהן נמוכה (Yin *et al.*, 1996; Heckathorn, 1997; Valdez and Kaplan, 1999).

ווגט (Vogt, 2005: 300) מגדיר את מדגם כדור השלג כ"טכניקה לאיתור סובייקטים למחקר. סובייקט אחד מוסר לחוקר את שמו של סובייקט אחר, אשר בתורו מספק שמו של שלישי, וכך הלאה". לפי שיטה זו גדלה אוכלוסיית המדגם ככדור שלג. יש להשתמש בשיטה זו במחקר כאשר שיטות דגימה אחרות אינן אפשריות או יעילות עקב בעיות ייצוגיות אשר יתוארו בהמשך.

ב"אנציקלופדיה של המדע הסטטיסטי" מדגים ברג (Berg, 1988) כי ישנה חוליה מקשרת בין הדגימה הראשונית לבין האחרות באותה אוכלוסיית מטרה, והיא מקנה לחוקר נגישות למשיבים נוספים בדרך של הפניה אל מעגל המכרים של דגימת המחקר. באופן דומה הראה ספרין (Spren, 1992), כי מדגם כדור-השלג משתייך למערכת נרחבת יותר של מתודולוגיות העוקבות אחר קישורים, ומשתמשת ברשתות החברתיות של המרואיינים על מנת להרחיב את יכולות יצירת הקשר של החוקר (Thompson, 1997).

במדגם כדור השלג נעשה שימוש הן במחקר איכותני והן במחקר כמותי: בראשון בעיקר כדי לאתר סובייקטים למחקר למטרת ניהול ראיונות, ובשני כדי למצוא סובייקטים המסכימים לקחת חלק בסקרים כמותיים. מכל מקום, סביר להניח כי השימוש במדגם כדור השלג במחקר כמותי יהיה נפוץ פחות בשל הצורך

פוליטיקה סביבת קונפליקט כשדה מחקר: אתגרים ומדגם כדור השלג

בנגישות לנתח נרחב מקרב האוכלוסייה. כאשר חוקרים אוכלוסייה נסתרת או אוכלוסייה קשה לאיתור או לדיבוב, החוקר מודע לכך כי דגימת המחקר תהיה קטנה באופן יחסי, ועל כן אפשרות ניהול הסקר תהיה מוגבלת.

במדגם כדור השלג נעשה שימוש בהקשרי מחקר שונים. מתודה זו יעילה מאוד כאשר מחפשים אחר מרואיינים מקרב אוכלוסייה ייחודית בעלת אפיונים מוגדרים, המוכרים בדרך כלל רק ליחידים מקרב אוכלוסייה. מסיבה זו השתמשו הרינגטון ובורדמן (Harrington and Boardman, 1997), לדוגמה, במדגם כדור השלג במחקרם על אודות יחידים בעלי קריירות מצליחות אשר הרקע המשפחתי שלהם משויך לסטטוס חברתי-כלכלי גבוה במיוחד או נמוך במיוחד. ואולם, הספרות מדגישה בעיקר את השימוש במדגם כדור השלג כאשר חוקרים "אוכלוסיות חבויות" או אוכלוסיות קשות לאיתור או לדיבוב גם בשל סיבות אחרות.

אוכלוסיות חבויות הן אלה אשר במכוון או שלא במכוון מסוככות על עצמן מפני חשיפה ציבורית ואך בקושי גלויות לעין מבחינה חברתית (Watters and Biernacki, 1989). ההשתייכות לאוכלוסיות אלה לעתים קרובות אינה ניתנת לזיהוי בקלות, ומסבכת בכך את הסיכוי לדגימה למטרות מחקר (Wiebel, 1990; Morgan 1996; Valdez and Kaplan, 1999). אוכלוסיות עשויות להסתתר מסיבות שונות הכוללות השתייכות דתית או תרבותית (כגון הומוסקסואלים בחברות שבטיות או חברים בכתות דתיות קיצוניות), העדפות או פעילויות כלכליות או פוליטיות (כגון יחידים המשתייכים לעילית חברתית וכלכלית אשר מסווים את מעורבותם בתהליכים פוליטיים שונים) או מטעמי נורמות חוקיות או ממסד חברתי (כגון קלפטומנים או יחידים המנהלים עסקים פרטיים במהלך שעות עבודתם ללא היתר).

יש גם אוכלוסיות אשר אינן "חבויות" אבל עדיין קשה מאוד להשיג נגישות אליהן לצורכי מחקר. הסיבות לכך מגוונות ועשויות לכלול סטטוס חברתי או פוליטי (למשל: אישים בצמרת הממשל), מכשולים טכניים או ביורוקרטיים (למשל: אסירים משוחררים) או קבוצות חברתיות סגורות (למשל: חברי ארגוני פשע או כנופיות).

סקירה שיטתית של הספרות מגלה כי במדגם כדור השלג נעשה שימוש כדי לחקור מגוון נרחב של אוכלוסיות ייחודיות. כבר בשנות ה-30 של המאה שעברה נקט וואיט (Whyte, 1955) בשיטה זו במחקרו הקלאסי על אודות "חברות של קרנות רחוב" (street corner society). בשיטה זו השתמשו מאוחר יותר כדי לחקור כנופיות (Patrick, 1973), מכורים לסמים (Kaplan, Korf and Sterk,)

1987; Fitzgerald and Hamilton 1997; Codina *et al.*, 1999; Jacobs, 1999; Kuebler, Hausser and Gervasoni, 2000; Boys, Marsden and Strang, (2001; Heckathorn, Broadhead and Sergeev, 2001; Heckathorn, 2002; Pollok and Schlitz, 1988; Watters, 1993; Tabnak and Sun,) חולי איידס (, McNamara, 1994), פשע (2002; Thompson and Collins, 2000), זנות (McNamara, 1994), (Inciardi, 1977; Wright *et al.*, 1992; McNamara, 1994; Fitzgerald,) 1996; Yin *et al.*, 1996; Wright and Decker, 1997; Thompson and Aggarwal, Pandey and) עוני (Collins 2002; Petersen and Valdez 2005), (Sudman and Freeman, 1988). וחולים במחלות קשות (Bhattacharya, 2007). אכן, הספרות העוסקת בשימוש במדגם כדור השלג לצורכי מחקר עשירה ומגוונת, אולם אף אחד ממחקרים אלה אינו מקשר בין מתודה חשובה זו לבין חקר סכסוך - על אף יתרונותיה הרבים של המתודה עבור תחום זה של מחקר חברתי.

מדגם כדור השלג עשוי לשמש כאסטרטגיה חלופית או משלימה במחקר. כך למשל ערכו אטקינסון ופלינט (Atkinson and Flint, 2001) הבחנה בין התפקיד הרשמי והתפקיד הבלתי רשמי שיש למדגם כדור השלג כשיטת מחקר. מדגם כדור השלג הוא אמצעי בלתי רשמי המשמש כדי להגיע לאוכלוסיית מטרה באמצעות יצירת מגעים עם מעגל מכריו של משיב לסקר. שיטה זו עשויה להיות שימושית במיוחד אם מטרת המחקר עוסקת בחקר ובגילוי במחקר איכותני או תיאורי. מדגם כדור השלג ניתן לשימוש גם במתודולוגיה כמותית כשיטת דגימה במובן פורמלי וסטטיסטי יותר, כאשר דגימות אקראיות אינן אפשריות (לדוגמה, במקרה של סקר אקראי העוסק במשקי בית). במקרים כאלה ניתן להשלים את מדגם כדור השלג באמצעות טכניקות סטטיסטיות שונות (Atkinson and Flint, 2001). אך למרות יתרונותיו המגוונים, למדגם כדור השלג יש גם מספר אפיונים בעייתיים ומספר מגבלות. אלו יתוארו בחלק הבא.

מתודולוגיית כדור השלג - יתרונות ומגבלות

מתודולוגיית כדור-השלג - יתרונות

למדגם כדור השלג עשוי להיות תפקיד מפתח בשלושה שלבים קריטיים של איסוף נתונים: איתור, נגישות ודיבוב (הפעלה).

פוליטיקה סביבת קונפליקט כשדה מחקר: אתגרים ומדגם כדור השלג

איתור: באמצעות שימוש ברשתות חברתיות עורך החוקר היכרות עם מגזרי חברות אשר בדרך אחרת יש קושי בזיהוין. מדגם כדור השלג מתגלה כיעיל באיתור האוכלוסייה המתאימה ובמציאת סובייקטים למחקר תוך זמן קצר, בלא מאמץ כמעט ובהשקעה כספית מינימלית.

נגישות והפעלה: נגישות אל סובייקטים והשגת שיתוף הפעולה שלהם בתהליכי איסוף הנתונים של המחקר נותרים אתגרים מרכזיים גם לאחר האיתור הראשוני שלהם. כאן מסייע מדגם כדור השלג בכך שהוא מאפשר לחוקר להשתמש בקשריו הקודמים ובתקשורת עם סובייקטים קודמים של המחקר כדי לזכות בנגישות לסובייקטים פוטנציאליים חדשים ובשיתוף פעולה מצדם, בעיקר כאשר סובייקטים אלו משתייכים לקהילות סגורות כגון עילית חברתית, כנופיות וקבוצות קיצוניות.

גורם מרכזי המשפר את סיכויי החוקר לזכות בנגישות ולגייס שיתוף פעולה של סובייקטים הוא גורם האמון, המוגדר כאמונתו של יחיד בטוב האמיתי של אחרים ובכוונות העתידיות שלהם (Hosmer, 1995). האמונה כי החוקר פועל מתוך מניעי אמת טובים מונחת ביסוד כיוון יחסי עבודה עם החוקר בסביבה של חוסר ודאות ושל נטילת סיכון מצד אוכלוסיות החוששות להיחשף. הידיעה כי החוקר הופנה על ידי אדם הזוכה לאמונו של סובייקט המחקר מגבירה את הסיכוי לכך שהאחרון ייתן אמון בחוקר וישתף פעולה במתן מידע.

אולם כאמור, למרות כל היתרונות הבולטים האלה יש למדגם כדור השלג גם כמה מגבלות מובחנות.

מתודולוגיית מדגם כדור השלג - מגבלות

בתמצית, נושא הייצוגיות הוא מגבלתו העיקרית של מדגם כדור השלג. מדגם של נוחות, מעצם הגדרתו, בדרך כלל אינו אקראי ואינו מייצג, כך שהוא מסתכם תכופות בבחירה מוטה ובמגבלות תקפות חיצוניות ופנימיות (Valdez and Kaplan, 1999; Moore and Hagedon, 2001). במדגם כדור השלג אין הסובייקטים של המחקר מלוקטים באופן אקראי, כפי שמצופה על פי עקרונות מדגם "מייצג". החוקרים נסמכים על הפניות שמספקים המשיבים שאליהם הייתה נגישות התחלתית, ועל נכונותם של הסובייקטים למחקר ליטול בו חלק. מכאן נובעת הטענה השכיחה בספרות כי מרבית מדגמי כדור השלג מוטים ואינם ניתנים להכללה (Kaplan, Korf and Sterk, 1987; Griffiths *et al.*, 1993).

בעיות נוספות של ייצוג עלולות לנבוע גם מצד "שומרי הסף" (gatekeeper bias). "שומרי-הסף" בהקשר זה הם למעשה ה"מתווכים" - האנשים שבכוחם לסייע

ליצירת קשר בין החוקר לבין המשיבים הפוטנציאליים למחקר. ל"שומר-סף" אלה עשויות להיות סיבות משלהם - אישיות או אחרות - להפנות או לא להפנות את החוקר למשיבים פוטנציאליים מסוימים (Groger, Mayberry and Straker, 1999).

היבט בעייתי נוסף של ההסתמכות על הפניות הוא הסבירות הגבוהה לכך שמהחוקר תימנע נגישות ליחידים אשר אינם משתייכים לרשת מוגדרת (Van Meter, 1990). אלה שהרשתות החברתיות שלהם נרחבות יותר הם אלה שרוב הסיכוי כי יזוהו וכי אליהם יפנו יותר מאשר לאחרים. מכאן שבהסתמכות על הפניות, מרואיינים פוטנציאליים רבים "מוסווים" (Heckathorn, 1997) כיוון שהם אינם נחשפים או מופנים לחוקר, בין בשל העדפתו של "שומר הסף" או בשל מגבלות הרשת החברתית. יש להניח כי הסתמכות על הפניות שרשרת ייחודית תסתכם בגיוס משיבים שלהם שיוך קבוצתי הומוגני יחסית אשר אינם מייצגים בהכרח את כלל אוכלוסיית המחקר, ובכך מצמצמים את תקפות מסקנות המחקר ואת אמינותו.

היבט אחר הקשור לייצוגיות הוא רצונם של הסובייקטים לקחת חלק במחקר. גורם זה עלול להוות בעיה רצינית גם במדגם אקראי, ועל אחת כמה וכמה במדגם כדור שלג. כאמור, מדגם כדור השלג משמש בדרך כלל לשם פיתוח קשרים בקרב אוכלוסיות מוגדרות אשר לעיתים קרובות מעדיפות להישאר סמויות. שאיפה זו לשמור על פרופיל נמוך מגבירה את הסבירות לאי-שיתוף פעולה במאמצי מחקר, ולכן מדגמי כדור השלג עלולים להיות מוטים כלפי אותם משתתפים משתפי פעולה אשר רוצים ליטול חלק במחקר (Peterson and Valdez, 2005).

מגבלות אלה עלולות להתבטא בצמצום אפשרי של מתן תוקף חיצוני למחקר. נוסף לכך, הדגשת יתר של ליכודה של רשת חברתית (Griffiths *et al.*, 1993) עלולה למזער גם את תקפותו הפנימית של המחקר. היבטים בעייתיים אלו של ייצוגיות פנימית וחיצונית מודגמים מפורשות במחקר שכותרתו "מה לא למדנו בגלל מי שסירב לדבר איתנו" (Groger, Mayberry and Straker, 1999).

למרות כל המגבלות האלה הוכיחו פטרסון וולדז (Peterson and Valdez, 2005) כי השימוש במדגם כדור השלג תוך אימוץ תהליכים מבוססים ותוך מחויבות עשוי להניב תוצאות מחקר תקפות. גם מחקרם של פולאק וסליץ (Pollok and Schlitz, 1988) על אודות חולי איידס הניב מדגם שיש בו מתאם מייצג לגבי גילים, מעמד וגודל עירם של התושבים. נתונים בינלאומיים ברי-השוואה התקבלו

גם משימוש במדגם כדור השלג במחקר על משתמשים בקוקאין בשלוש ערים אירופאיות (Avico et al., 1988).

אטקינסון ופלינט (Atkinson and Flint, 2001) טוענים כי ניתן לפתור באופן חלקי את בעיית הטיית הבחירה באמצעות יצירת מדגם נרחב ועל ידי שכפול התוצאות כדי לחזק את ההכללות. ואולם, פתרון זה מתעלם מהעובדה שניתן לחזור על טעויות מדגמיות גם בקרב אוכלוסייה גדולה, אם אוכלוסיית המדגם היא אותה אוכלוסייה עצמה.

מדגם כדור השלג ותנאים של סכסוך בסביבת מחקר

בעוד שתרומתו של מדגם כדור השלג הודגשה בחקר אוכלוסיות שוליים כפי שנסקר לעיל, הרי שהספרות טרם העריכה את הפוטנציאל של תרומת מדגם כדור השלג לביצוע מחקר בתנאים של סכסוך. כאשר מדובר בניהול מחקר הרי שסביבת סכסוך וחברות שוליות חולקות קווי דמיון; אנו טוענים כי בתנאים של סכסוך הופכת כלל האוכלוסייה במידת-מה ל"אוכלוסיית שוליים" שאינה נגישה בקלות לחוקר זה. בהתחשב ביעילות של מדגם כדור השלג באיתור קבוצות כאלה ובדיבובן, מדגם כדור השלג עשוי לסייע מאוד בניהול מחקרים בסביבת סכסוך. הסיבה העיקרית לכך היא שמדגם כדור השלג מציע מענה לבעיית חוסר האמון, ומאפשר לחוקר לחזור אל תוך אוכלוסיית המחקר ולגייס את שיתוף הפעולה שלה על אף מעורבות הסובייקטים בסכסוך הן ברמה הקוגניטיבית והן ברמה הרגשית.

למושג אמון יש תפקיד חשוב בדיסציפלינות שונות, ביניהן סוציולוגיה ואנתרופולוגיה, פסיכולוגיה, כלכלה, ניהול, מדע המדינה ואפילו מדעי המחשב. ואולם, קיימים סוגים שונים ורמות שונות של אמון (Deutsch, 1973; Shapiro, 1987), וסקירה של ההגדרות השונות המוצעות בספרות מעלה כי תמצית ההגדרה של המושג אמון היא למעשה תחושה. אמון מצריך את האמונה כי אחרים יפעלו באופן שיועיל לנו, או לפחות לא יזיק לנו (Gambetta, 1988: 217). בהקשר של מחקר בסביבת סכסוך, נטרול של דעות קדומות הדדיות - הן של החוקר והן של אוכלוסיית המחקר - הוא שלב חשוב ביצירת תחושת אמון המאפשרת את תהליך המחקר.

עם זאת, לא כל החוקרים מסכימים כי בסופו של דבר אמון נמדד בתחושות בלבד. סזטומפקה (Sztompka, 1999: 22) הסביר כי כאשר בני אדם נמצאים באינטראקציה עם אנשים אחרים הם חשופים לחוסר ביטחון, לבלבול ולהפתעות, ולכן בסופו של דבר אמון הוא הימור לגבי התנהגותו הקוגניטיבית

של אדם אחר. כך, אליבא דסזטומקה, ישנם למעשה שני מרכיבים עיקריים להגדרה של המושג: תחושה והתחייבות. אדם מאמין לא רק יחוש אמון אלא אף יתחייב לפעולה הקשורה לנשוא האמון. בדומה לו, רוז-אקרמן (Rose-Ackerman, 2001) הסבירה כי אמון מרמז על ביטחון, אך לא על ודאות, בכך שאדם מסוים או מוסד מסוים ינהג בדרך צפויה. כך, היא מסבירה, אמון מאפשר שיתוף פעולה על אף חוסר הוודאות והספק במהימנות ההבטחות של אחרים. בהקשרנו, מדגם כדור השלג עשוי להניע את שיתוף הפעולה בין החוקר והנחקר על אף שלשניים אין ודאות וביטחון במערכת היחסים ביניהם. הדבר בולט במיוחד במצב הנחקר בסביבת קונפליקט, החשוף לפגיעה אפשרית מצד החוקר אם זה יפר את אמונו.

יכולתו של מדגם כדור השלג לסייע לחוקר בסביבת סכסוך נובעת מעצם הגדרתו כמתודולוגיה מחברת ומקשרת אשר עושה שימוש ברשתות החברתיות של מרואיינים כדי להרחיב את מעגל קשריו הפוטנציאליים של החוקר. החוקר, אשר בראש ובראשונה זר לאוכלוסיית המחקר, יכול להתחיל במחקרו באמצעות מגע עם מאגר קטן של משתפי פעולה ואפילו עם נחקר בודד. קבוצות בסביבות של סכסוך נוטות להיות מאוחדות ומגוננות ובשל כך סגורות יחסית בפני זרים, אך כאיש קשר בר אמון של אדם מוכר נערכת לחוקר היכרות עם אנשים נוספים בתור "אחד משלנו" שניתן לתת בו אמון במידת-מה. אנשים חדשים שאתם נוצר מגע מספקים בתורם שמות של אנשי קשר נוספים, ובצורה זו ניתנת לחוקר גישה למעגלים חברתיים שאם לא כן היו סגורים או בלתי חדירים עבורו. פוטנאם (Putnam, 2000; 1995) מצביע על רציונל זה בתארו את האמון כחלק בלתי נפרד מהון חברתי ומרשתות חברתיות. לטענתו, הון חברתי מתייחס למערכת של אמון, מוסדות, נורמות חברתיות, רשתות חברתיות וארגונים אשר מעצבים ומלטשים את האינטראקציה בין שחקנים שונים בחברה נתונה, ואשר נחשבים כנכסים חברתיים המשפרים ומעשירים את חיי הפרט והקבוצה באותה החברה. השימוש במושג הפך ליותר ויותר נפוץ לאחר פרסום מאמרו של קולמן (Coleman, 1988) וספרו של פוטנאם (Putnam, 1993) בנושא.

בהקשר של מחקר בסביבת סכסוך, מדגם כדור השלג מסייע ביצירת אמון בין פרטים זרים זה לזה הבאים מרקע של סכסוך וקרע פוליטי, חברתי, דתי, אידיאולוגי או לאומי, כמו שקיים למשל בהקשר הסכסוך הישראלי-ערבי. הקשרים הבין-אישיים ההדדיים שנוצרים בין החוקר לנחקר עשויים לבסס ביניהם תשתית של אמון וכנות המבוססת על אדם נוסף ששניהם מכירים, ואשר מצמצמת את השפעתן של דעות קדומות. רוז-אקרמן (Rose-Ackerman, 2001) בדקה כיצד קשרים בין-אישיים משפיעים על אמון דרך חקירת אמון, כנות

ושחיתות בתהליך בניית המדינה, והיא טוענת כי כנות היא ערך ממשי חשוב המחובר בצורה הדוקה לאמון.

ניתן לסכם ולומר כי אחד המנגנונים העיקריים שעליהם מבוסס מדגם כדור השלג הוא יצירת אמון. מדגם כדור השלג עשוי לאפשר מידת-מה של נגישות לאוכלוסייה חשדנית ומאופקת החוששת מחשיפה. האמון ההדדי מבוסס על הביטחון בכוונותיהם הטובות ובמטרותיהם העתידיות הן של החוקר והן של הנחקר. בניית האמון היא תוצאה של ביסוס קשר בין-אישי ונטרול דעות קדומות משני הצדדים, שאולי קשורות לסביבת הסכסוך. בחלק הבא נספק ראיות אמפיריות ודוגמאות לשימוש במדגם כדור השלג כאמצעי לרכישת אמון.

תובנה מהשטח: ערכו של מדגם כדור השלג בהקשר של הסכסוך הישראלי-ערבי

לסכסוך הישראלי-ערבי כסכסוך אזורי יש השלכות על הרוב המוחלט של היבטי החיים החברתיים של ישראלים וערבים. סכסוך זה ידע תקופות של אלימות בדרגות מגוונות ועליות ומורדות בדיוני משא ומתן ובציפייה לקבלת החלטות. כחוקרים ישראלים התנסונו בקשיים באיתור אוכלוסיות מחקר ייחודיות בירדן ובשטחי הרשות הפלסטינית במטרה לערוך ראיונות, וכן בקשיים בזיהוי ובדיבוב שלהן ובהשגת שיתוף פעולה מצדן. אריאלי (Arieli, 2009) חקרה מיזמים כלכליים ישראלים-פלסטיניים במהלך השנים 1998-2000 והבחינה בין שלושה סוגי יזמות באזור הגבול: שווקים בצדי הדרך, פארקים תעשייתיים והקזינו ביריחו. תוך שימוש במדגם כדור השלג הצליחה להשיג דרכי גישה והיכרות עם המפעילים והלקוחות של מיזמים אלה. כהן ובן-פורת (Cohen and Ben-Porat, 2008) הסבירו את העדרה היחסי של מעורבות קהילות עסקים ירדניות ופלסטיניות בתהליכי השלום במזרח התיכון. תוך שימוש במדגם כדור השלג הם יצרו קשר עם מגוון אנשי עסקים ירדנים ופלסטינים והשיגו את הסכמתם להשתתף בראיונות. חקר המקרה השלישי מיפה וחקר את התפתחות האינטראקציה חוצת הגבול בין ישראל וירדן מאז הסכם השלום בשנת 1994. תוך שימוש במדגם כדור השלג ראינה אריאלי (Arieli, 2012) את הגורמים הפעילים העיקריים במיזמי השיתוף המגוונים, כמו גם גורמים חברתיים שונים מתוך אוכלוסיית אזור הגבול. חקר מקרים אלו, שלכל אחד מהם שאלות מחקר ואוכלוסייה משלו, נושא את הסכסוך הישראלי-ערבי כמאפיין משותף שולט המקשה על השגת שיתוף פעולה מצד אוכלוסיית היעד.

שלוש התנסויות אלה במחקר שדה מחזקות את טענתנו כי תחת תנאי סכסוך או לאחר סכסוך ניתן להחשיב את כלל האוכלוסייה כאוכלוסיית שוליים - חבויה,

קשה לאיתור וליצירת נגישות וקשר. הדחיקה לשוליים מסבירה מדוע היה קשה לאתר את אוכלוסיות המחקר, לגשת אליהן ולגייס את שיתוף הפעולה שלהן אף על פי שבהקשר שאין בו סכסוך לא היה קושי לעשות זאת. אוכלוסיות אלה כללו אנשים ממגזרים נורמטיביים של החברה, אנשי עסקים, מדענים, מדריכי טיולים ופקידים זוטרים של המנהל המקומי. נראה כי במציאות של סכסוך, העדפת אוכלוסיות אלו להימנע מחשיפה מבוססת בעיקר על אידיאולוגיה, דת או פחד המיוחסים לסכסוך.

כפי שהוזכר לעיל, גיוס מרואיינים בסביבות של סכסוך כרוך בהתגברות על קשיים רבים כגון נגישות חברתית וארגונית נמוכה, קשיים טכניים ומחסומים תרבותיים ולשוניים. נוסף לכך, לאידיאולוגיה ולדת יש תפקיד מרכזי בהחלטה להשתתף במחקר ולמסור שמות של אחרים שיקושרו למחקר. כשמדובר בסביבת סכסוך, גם מדגם כדור השלג עלול להוכיח עצמו כשיטה מוגבלת לגיוס משתתפים במחקר. לעתים קרובות נראה כי הסיבה העיקרית להידחקות לשוליים היא הפחד מהזדהות ומחשיפה בפני השלטונות, קבוצות לחץ או כלל הציבור. בסוגי משטר מסוימים ובתרבויות פוליטיות שבהם נטילת חלק בפוליטיקה אינה זוכה תמיד לעידוד, כלל האוכלוסייה נמנעת לעתים קרובות מהצהרות פומביות על השקפותיה ועל פעולותיה. פחד זה ניכר בבקשותיהם החוזרות והנשנות של מרואיינים להישאר אנונימיים, ומהסירוב של רבים אחרים להשתתף במחקר בכלל. קיומה של תופעה זו נתמכה על ידי מנהל המחקר המרכזי הירדני לחקר מדיניות ציבורית ולדיאלוג אשר בעמאן. לגבי הקושי המתודולוגי בראיון ירדנים לגבי נושאים של מנהל ומדיניות ציבורית כלכלית הוא מציין כי:

אנשים שאינם ירדנים ו/או אנשים מחוץ לעולם הערבי אינם מעריכים נכונה את הפחד שחשים מרבית האנשים החיים במדינה מפני השלטונות, וכתוצאה מכך את העדר הרצון לדבר בפומבי אודות נושאים כגון אלה שבהם עוסק מאמר זה (Kardoosh and Burgis, 2006: 3).

מקור אחר לחששות עלול להיות החוקר עצמו. כזו, הוא עלול לעתים להיתפס כמאיים עבור יחידים מקרב אוכלוסיית המחקר. כפי שהראה ניסיוננו, לעתים נתקלנו ברתיעה מהשתתפות במחקרים ובהתנגדות לחלוק בדעות כיוון שנחשדנו כאנשי תקשורת או כנציגים של שירותי המודיעין הישראלי, הפלסטיני או הירדני. באמצעות מדגם כדור השלג ועל ידי הצגת החוקר בפני רשת חברתית נותנת אמון ניתן להפיג חששות אלה ולהגביר את הנטייה לתת אמון בחוקר. ואולם, אין בכך כדי לבטל לחלוטין את ההיסוסים לגבי חשיפת פעילותו ומחשבותיו של אדם בפני החוקר, שהוא אדם בלתי מוכר. בשלבים הראשונים

פוליטיקה סביבת קונפליקט כשדה מחקר: אתגרים ומדגם כדור השלג

של יצירת מגעים, אפילו כאלה שכוננו באמצעות מדגם כדור השלג, נשאלנו לעתים קרובות אם אנו אנשי תקשורת; רק לאחר הקניית הביטחון שאנו אנשי אקדמיה נמשך הריאיון וסופקו שמות אנשי קשר נוספים. מעניין לציין שכאשר התפתחו יחסים עם יחידים שונים מקרב אוכלוסיית המחקר הודו כמה וכמה מהם כי חשדו בהתחלה שאנו נציגי ה"מוחבראת" - אנשי המודיעין הישראלי, הירדני או הפלסטיני.

אתגר יצירת הקשר עם אוכלוסיית המחקר וביסוס האמון של הנחקר בחוקר קשור באופן יסודי בתפיסות ובאמונות של החוקר עצמו. קודם היציאה לשדה המחקר, על החוקר לעשות עבודה יסודית בזיהוי דעות קדומות ותפיסות כוללניות על אודות אוכלוסיית המחקר, ולעקרן מן היסוד. דעות ותפיסות אלו יכולות להיות קשורות להקשר הפוליטי של סביבת הקונפליקט שהחוקר יכול להיות צד בו, או תולדה של הבדלים תרבותיים, סוציו-אקונומיים ואחרים בין החוקר לאוכלוסיית המחקר. הרחבת ידיעותיו של החוקר ביחס לאוכלוסיית המחקר, הגברת המודעות שלו לתפיסותיו ולדעותיו הקדומות והגברת סובלנותו לשונה הן תנאי הכרחי לבניית קשרי אמון עם נחקריו. הכנות אלו אף יסייעו לו לנתח ולהבין באופן ברור יותר את ממצאי המחקר בהינתן סביבת סכסוך. במחקר שדה שבו מעורב צוות חוקרים העובדים עם אוכלוסיית המחקר, בירור הדעות והתפיסות הקדומות צריך להיות תהליך מתמשך הן ברמה הקבוצתית והן ברמה האישית אצל כל עוסקים במחקר.

למרות תרומתו האפשרית של מדגם כדור השלג למזעור פחדים ולפיתוח אמון בין החוקר לבין אוכלוסיית המחקר, אין ערובה לכך ששיטה זו אכן תספק תמיד נתונים תקפים ואמינים. ניטור זהיר של הנתונים הוא תהליך חשוב בשיטות שונות של מחקר חברתי. אף על פי כן, ניסיונו הראה כי אין אלטרנטיבה אמיתית למדגם כדור השלג בניהול מחקר בסביבה של סכסוך. בחלק הבא נספק המלצות ורעיונות ליעילות מרבית ולמזעור הבחירות המוטות בעת שימוש במדגם כדור השלג בתנאי סכסוך.

תובנה מהשטח: המלצות לגבי שימוש במדגם כדור השלג בסביבה של סכסוך

מתוך ניסיונו במחקרי שדה הפקנו מספר המלצות שישומן יכול למקסם את התועלת שבשימוש במדגם כדור-השלג בסביבה של סכסוך בשלבים שונים של עבודת המחקר. כפי שהדגשנו, דיון זה יוגבל לשאלה של יעילות מדגם כדור השלג וההיבטים האתיים של שיטה זו יושארו לפי שעה לדיונים עתידיים.

פוליטיקה סביבת קונפליקט כשדה מחקר: אתגרים ומדגם כדור השלג

בשלב הראשון, טרם היציאה לשדה המחקר, על החוקר או צוות החוקרים לבצע עבודת הכנה במאמץ להרחיב את הידיעות וההבנות בנוגע לאוכלוסיית המחקר ולתנאי חייה בסביבת קונפליקט. בהיבט הפרקטי מכוונת הכנה זו לסייע בזיהוי המגזרים השונים של אוכלוסיית המחקר ובתכנון עבודת השדה, אך יש לה גם היבט ערכי בהגברת מודעות החוקר לדעות קדומות כלפי אוכלוסיית המחקר, ובהכרת מורכבות מציאות החיים, הרגישויות והחששות של אוכלוסיית המחקר בסביבת קונפליקט, כפי שיובהר בהמשך. השלבים הבאים שאליהם נתייחס בהקשר למתודה מתקיימים בשדה המחקר, ביצירת הזדמנויות לאינטראקציה עם אוכלוסיית המחקר ובעיצוב אווירת המפגש עמו.

הדינמיקה של הסכסוך במהלך שלבים שונים של מחקרנו הייתה גורם מרכזי שהשפיע על מספר הראיונות, על מיקומם ועל האווירה שבה התנהלו. בתקופות של אלימות או של משבר ביחסים המדיניים הייתה ירידה משמעותית ברצונם של פלסטינים ושל ירדנים לקחת חלק במחקרנו, ולכן זיהינו תלות מוגברת במדגם כדור השלג כדי לאתר מרואיינים, לגשת אליהם ולגייס את שיתוף הפעולה שלהם. מטרת ההמלצות שלנו היא להגביר את יעילות השיטה ולמזער את הסיכוי לבחירה מוטת של משתתפים במחקר. ההצעות מתמקדות ביצירת הזדמנויות ליצירת קשר ויחסי-גומלין עם אוכלוסיית המחקר ובמימוש הזדמנויות אלה, וכן באופן הצגת החוקרים, בהתנהלותם ובדרכים להפחתת בחירה מוטת.

גמישות, יצירתיות והעזה הוכיחו עצמן כלא יסולאו בפז במהלך מחקר המבוסס על מדגם כדור השלג. תכונות אלה היו חיוניות ליצירת הזדמנויות ליצירת קשר עם אוכלוסיית המחקר וגיוס משתתפים עבורו ולמימושו. בנסיבות תנאי הסכסוך לא עמדה בפנינו האפשרות לפנייה פומבית אל משיבים באמצעות שימוש בשיטות שגרתיות כגון פרסום בכלי תקשורת או ערוצים אוניברסיטאיים; על כן היה עלינו לגלות יצירתיות בארגון מפגשים עם אוכלוסיית המחקר במקומות ובמצבים בלתי שגרתיים ולעתים קשים. תהליך גיוס משתתפים דורש מהחוקר לעזוב את "תחום הנוחות" שלו ולהתקרב לסביבת אוכלוסיית המחקר. מאמץ זה בדרך כלל מאפשר להרחיב את מאגר המשיבים הפוטנציאלי ולהגביר את דרגת האמון של אוכלוסיית המחקר בחוקר. בסביבה של סכסוך עלול הדבר לדרוש אפילו נכונות ליטול סיכון מחושב. המחקרים שלנו לא היו מתאפשרים ללא פגישות וניהול ראיונות במעברי גבול, במחסומי צבא ובאתרים שונים בשטחי הרשות הפלסטינית, כגון שווקים ובתי-חרושת, גם במהלך תקופות של חוסר יציבות משמעותית.

פוליטיקה סביבת קונפליקט כשדה מחקר: אתגרים ומדגם כדור השלג

ברוח זו הוכיחו עצמן התכנסויות מקצועיות כגון כנסים, ועידות וסימפוזיונים שנועדו לחוקרים, לאנשי עסקים, לסוכני נסיעות ולקבוצות אחרות כסביבות פוריות מאוד לשימוש במדגם כדור השלג. פגישות אלה זירזו את תהליכי מדגם כדור השלג כיוון שסיפקו הזדמנות לגשת אל מאגר מרוכז של אוכלוסיית מחקר ייחודית בזמן ובמקום מוגדרים. השתתפות בכנס מאפשרת אינטראקציה של פנים-אל-פנים ומובילה להפניות מיידיות מתוך אוכלוסיית המחקר תוך פרק זמן קצר. החוקר, זר אשר אינו קשור אל תחום העיסוק של הכנס, חייב לנקוט מידת-מה של גמישות, יצירתיות והעזה כדי לאתר אירועים מסוג זה, לגשת אליהם ולגייס את שיתוף הפעולה של המשתתפים בהם.

יעילות מדגם כדור השלג תלויה גם בהתנהלותו של החוקר, שעשויה להגביר את התקשורת ואת האמון בינו לבין אוכלוסיית המחקר ואפילו להגדיל את סיכויי שיתוף הפעולה במחקרים עתידיים. ההתמקדות בהתנהלות החוקר בוודאי נוגעת לכל המחקרים בתחומי מדעי החברה, אבל בהקשר של סכסוך היא רלוונטית במיוחד עקב מרכזיותו של נושא האמון.

האמון הוא בבסיס מתודולוגיית מדגם כדור השלג. ניסיונו מלמד כי אמינות, שקיפות, המשכיות ורגישות מגבירות את האמון בין אוכלוסיית המחקר לבין החוקר. חוסר אמינות שוחק אמון ומצמצם באופן משמעותי את סבירות שיתוף הפעולה מצד אוכלוסיית המחקר, על כן חיוני הדבר שהחוקר יהיה הגון ויימנע מכל שקר במהלך יחסי הגומלין עם אוכלוסיית המחקר. גם שקיפות מגבירה אמון ולכן רצוי לספק לאוכלוסיית המחקר מידע על אודות מארגני המחקר, מטרותיו, התהליכים הכרוכים בו והתוצאות. הבחנו כי הספקה יזומה של מידע זה מצד החוקרים העצימה את האמון ואת מעורבות אוכלוסיית המחקר בתהליכי המחקר. שיתוף הידע שלנו והפגנת קרבתנו וחווה דעתנו צמצמו חשדות לגבי זהותנו, השתייכותנו וכוונותינו. כפי שצוין לעיל, מוקדי המחקר שלנו היו תהליכי השלום בין ישראל לירדן ובין ישראל לרשות הפלסטינית. נושאים אלה היו כמובן שנויים במחלוקת עבור רבים מקרב אוכלוסיית המחקר בירדן וברשות הפלסטינית. למרות הרגישות שבמחקרים חוצי-גבולות אלה, מצאנו שרצוי תמיד לפתוח את המגעים עם אוכלוסיית המחקר בהצגת הלאומיות הישראלית שלנו, השיוך הארגוני, נושא המחקר ומטרותינו. כאשר הצגנו מידע זה באיחור של דקות ספורות בלבד או בתשובה לשאלה הבחנו בירידה דרמטית בהיענותם של משיבים לשתף פעולה ולהפנות משיבים פוטנציאליים אחרים. בהתבסס על ניסיונו, אנו גם ממליצים לחוקר לשמור על רמה גבוהה של נראות מול אוכלוסיית היעד. המשכיות הקשר עם אוכלוסיית המחקר הייתה חיונית להתפתחות קרבה ואמון, אשר בהמשך השפיעו באופן חיובי על המחויבות של

המשיבים ועל שיתוף הפעולה מצדם. יתר על כן, הקרבה היא גורם מרכזי התורם לסבירות ההתפתחות של הפניות שרשרת אל אנשים נוספים מקרב אוכלוסיית המחקר: הבחנו כי פגישות חוזרות ונשנות עם יחידים מקרב אוכלוסיית המחקר הגבירו את הקרבה וסייעו להגביר את רצונם לשתף פעולה ולהפנות משיבים נוספים. גם היתקלות במשיבים במקומות מפגש (לדוגמה: מפגשי עסקים, כנסים ומשרדים ממשלתיים) תרמה לכינון מעמדנו כחוקרים ידועים וראויים לאמון.

רצוי כמובן שהחוקר יפגין רגישות מרבית כלפי צורכי הנחקרים. ניסיונו בניהול מחקר בסביבת סכסוך הוכיח כי להשתתפות במחקר, בעיקר בכזה העוסק בנושאים רגישים כגון מדיניות ציבורית או פוליטיקה, עלולות להיות השלכות כבדות משקל ואף מסוכנות עבור המשיבים, עבור בני משפחתם או עבור האינטרסים הכלכליים והחברתיים שלהם. בהקשר זה, "רשימות שחורות" מרתיעות אנשי עסקים ירדנים, אקדמאים, עורכי-דין ועיתונאים מלשתף פעולה עם ישראלים. אנשים הכלולים ברשימות אלה הוקעו בציבור ואפילו הוחרמו עקב מעורבותם במחקרים או במיזמים המשרתים אינטרסים של ישראלים (כהן, 2008; Arieli, 2012). לפיכך, חייבים המשיבים לחוש סמוכים ובטוחים בכך שהחוקר מעריך את הצורך שלהם בצנעה ובחשאיות לגבי מעורבותם ולגבי כל מידע שהם מספקים. ערבות לגבי אנונימיות המשיב, כמו גם זו של המופנים על ידו, הוכיחה עצמה כחיונית לשיתוף פעולה. ולבסוף, חיוני הדבר שהאינטראקציה עם החוקר לא תהיה חוויה בלתי נעימה שיש בה משום חוסר כבוד כלפי המשיבים. על כן חייבים החוקרים להתנהג בהתאם לנורמות החברתיות, הדתיות והתרבותיות של אוכלוסיית היעד ולאמץ גישה של אמפתיה כלפי המשיב וכלפי סביבתו. לבוש שמרני וצנוע, בעיקר בשעת פגישות בין גברים ונשים, מומלץ כאשר מנהלים מחקר בחברות מסורתיות.

מסקנות

מאמר זה עוסק באתגרים הרבים הניצבים בפני החוקר בבואו לנהל מחקר בסביבה של סכסוך. אנו מציעים את השימוש במדגם כדור השלג כמענה לחלק גדול מאתגרים אלו. טענו כי בעוד ערכו של מדגם כדור השלג הוכר בעיקר בהקשר של חקר "קבוצות שוליים" וכהשלמה לשיטות מחקר אחרות, הרי שהספרות טרם העריכה את פוטנציאל התרומה של מדגם כדור השלג למחקרים הנערכים בתנאי סכסוך. הצענו כי שימוש זהיר במדגם כדור השלג עשוי להעניק יתרונות ייחודיים למחקר המנוהל בסביבת סכסוך, בראש ובראשונה מאחר

פוליטיקה סביבת קונפליקט כשדה מחקר: אתגרים ומדגם כדור השלג

שהוא מציע לחוקרים נגישות לאוכלוסיית המחקר וסיוע בגיוס שיתוף פעולה מצד סובייקטים פוטנציאליים.

אנו טוענים כי בתנאי סכסוך האוכלוסייה כולה הופכת במידת מה ל"אוכלוסיית שוליים", "סמויה" ו"קשה לאיתור" עבור חוקר זר. דחיקה זו לשוליים מסבכת את משימות החוקר ומקשה עליו לאתר את אוכלוסיית המחקר ולגייסה לשיתוף פעולה, אף שמדובר במגזרים נורמטיביים של אוכלוסייה אשר בהקשר שאין בו סכסוך לא נחשבת לסמויה או לקשה לדיבוב.

פתחנו את חיבורנו בהצגת הבעיה הניצבת בפני מחקר בסביבת סכסוך, תוך בחינת האתגרים השונים הכרוכים בגיוס מרואיינים - חסר קשרים להשגת מידע, חסר מערכת מידע, הבדלים תרבותיים, הגבלות חוקיות ופוליטיות ונגישות טכנית, ומעל הכול - פחד וחוסר אמון. כדי להתמודד עם בעיות אלו הצענו שיטה אשר בדרך כלל נעשה בה שימוש מוצלח במקרים מגוונים של מחקר חברתי, אבל עדיין אינה מוכרת בהקשר של סכסוך. דנו במרכזיות מדגם כדור השלג כשיטה חשובה למדגם נוחות במחקר, תוך הצגה וניתוח של יתרונותיה ומגבלותיה של שיטה זו בשלבי האיתור, הנגישות והעירוב של אוכלוסיות סמויות וקשות לגישה. המשכנו והצגנו כיצד עשוי מדגם כדור השלג לסייע לחוקר להתגבר על רבים מהאתגרים שהוזכרו לעיל. דיון זה במדגם כדור השלג ובמאפייני סביבת הסכסוך, על בסיס ניסיונו בשטח, מספק תשתית לתובנות שונות והמלצות מתודיות לחוקר.

המלצותינו נועדו למקסם את אפקטיביות השימוש במדגם כדור השלג בסביבת סכסוך, ולהגביר את יעילותו ואת תוקפו. על החוקר לנהוג בגמישות, ביצירתיות ובתעוזה ביצירת הזדמנויות ומימושן כדי ליצור מגע עם אוכלוסיית המחקר ולגייס חלק מהמשתתפים בו. נוסף לכך, על החוקר להקרין אמינות ולנהוג בשקיפות וברגישות כלפי אוכלוסיית המחקר. התנהלות כזו עשויה לסייע לתהליך הפניות השרשרת הנדרש לצורך מדגם כדור השלג, ולגרום למשתתפים במחקר להתגבר על חוסר האמון האופייני לסביבת הסכסוך.

מנגנון האמון הוא מרכיב יסודי שהכרחי להצלחת מדגם כדור השלג, מאחר שבסופו של דבר המחקר מבוסס על שיתוף פעולה בין החוקר לבין אוכלוסיית המחקר. וויליאמס כבר הצביע על הקשר בין שיתוף פעולה לבין תלות (Williams, 1988: 116). לטענתו: "אם אמורים להתקיים מגעים מתמשכים הדורשים שיתוף פעולה, הרי שיש להניע את האנשים בדרך זו או אחרת, וליצור מצבי תלות". בהקשר זה, אמון הוא גורם מרכזי ביצירת יחסי תלות. כל הגדרה

פוליטיקה סביבת קונפליקט כשדה מחקר: אתגרים ומדגם כדור השלג

של אמון כוללת התייחסות למערכת יחסים חברתית שבה אדם מאפשר לעצמו להיות פגיע מול האחר העלול להזיק לו אם יופר האמון בעתיד (Levi, 2001).

בראשית המאמר העלינו שאלה רחבה לגבי ניהול מחקר בתנאים שאינם אופטימליים, כגון סביבת סכסוך. סביבת סכסוך היא סביבה בעלת מורכבויות קיצונית ומאופיינת בחוסר אמון הדדי ובחשדנות בין החוקר לבין אוכלוסיית המחקר. בעוד שעבודת שטח היא מרכיב חיוני במחקר חברתי, הרי שהמורכבות בסביבת סכסוך עלולה להרתיע חוקרים מלהתקרב ולחקור מגוון שאלות חברתיות. מדגם כדור השלג הוא שיטה יעילה במיוחד בביצוע מחקר שטח מעין זה, ועשוי להכריע בין עריכת מחקר תוך תנאים מגבילים לבין אי עריכתו כלל.

כהן, ניסים. 2008. "קהילות עסקים בתהליך השלום וגלובליזציה: עלות-תועלת של השתתפות פוליטית ומדיניות ציבורית בפלסטין ובירדן", **פוליטיקה** 18: 57-86.

Aggarwal Abha, Pandey Arvind, and Bhattacharya BN, 2007. "Risk Factors for Maternal Mortality in Delhi Slums: A Community-Based Case-Control Study", *Indian Journal of Medical Sciences* 61, 9: 517-526.

Arieli, Tamar, 2012. "Borders of Peace in Policy and Practice: National and Local Perspectives of Israel-Jordan Border Management", *Geopolitics*. DOI:10.1080/14650045.2011.638015

Arieli, Tamar, 2009. "Israeli-Palestinian Border Enterprises Revisited", *Journal of Borderlands Studies* 24, 1: 1-11.

Atkinson, Rowland, and Flint, John. 2001. "Accessing Hidden and Hard-to-Reach Populations: Snowball Research Strategies", *Social Research Update* 33 (University of Surrey).

Avico, U., Kaplan, C., Korczak, D. and Van Meter, K. 1988. *Cocaine Epidemiology in Three European Community Cities: A Pilot Study Using a Snowball Sampling Methodology*, Brussels: European Communities Health Directorate.

Bar-Tal, Daniel. 2000. "From Intractable Conflict through Conflict Resolution to Reconciliation: Psychological Analysis", *Political Psychology* 21, 2: 351-365.

Ben-Porat, Guy. 2006. *Global Liberalism, Local Populism, Peace and Conflict in Israel and Northern Ireland*, Syracuse, NY: Syracuse University Press.

Berg, Sven. 1988. "Snowball Sampling", in Samuel, Kotz, and N.L. Johnson (eds.), *Encyclopaedia of Statistical Sciences* Vol. 8, John Wiley & Sons, pp. 528-532.

Boys, Annabel, Marsden, John, and Strang, John. 2001. "Understanding Reasons for Drug Use amongst Young People: A Functional Perspective", *Health Education Research* 16: 457-469.

Clark, J Janine A., 2006. "Field Research Methods in the Middle East", *PS: Political Science and Politics*, 39, 3: 417-423.

Codina, E., Kaplan, C. D., Yin, Z., Valdez, Alverdo., and Mata, A., 1999. "Estimating the Extent of Injecting Heroin Use in Laredo, Texas", *Journal of Border Health* 4: 3-11.

Cohen, Nissim and Ben Porat, Guy. 2008. "Business Communities and Peace: The Cost-Benefit Calculations of Political Involvement", *Peace and Change* 33, 3: 426-446.

Coleman, James S., 1988. "Social Capital in the Creation of Human Capital", *American Journal of Sociology* 94: 95-120.

Deutsch, Morton. 1973. *The Resolution of Conflict*, New Haven and London: Yale University Press.

- Fitzgerald, John L. 1996. "Hidden Populations and the Gaze of Power", *Journal of Drug Issues* 26: 5-21.
- Fitzgerald, John L., and Hamilton, Margaret. 1997. "Confidentiality, Disseminated Regulation and Ethico-Legal Liabilities in Research with a Hidden Population of Illicit Drug Users", *Addiction* 92: 1099-1108.
- Galtung, Johan. 1985. "Twenty-Five Years of Peace Research: Ten Challenges and Some Responses", *Journal of Peace Research* 22, 2: 141-158.
- 1969. "Violence, Peace and Peace Research", *Journal of Peace Research* 6, 3:167-191.
- Gambetta, Diego. 1988. "Mafia: The Price of Distrust", in D. Gambetta (ed.), *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*, Oxford: Blackwell, pp. 158-175.
- Griffiths, Paul, Gossop, Michael, Powis, Beverly and Strang, John, 1993. "Reaching Hidden Populations of Drug Users by Privileged Access Interviewers: Methodological and Practical Issues", *Addiction* 88: 1617-1626.
- Groger, Lisa, Mayberry, Pamela, and Straker, Jane. 1999. "What We Didn't Learn Because of Who Would Not Talk to Us", *Qualitative Health Research* 9, 6: 829-835.
- Harrington, Charles. and Boardman, Susan. 1997. *Paths to Success: Beating the Odds to American Society*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Heckathorn, Douglas. D. 2002. "Respondent-Driven Sampling II: Deriving Valid Population Estimates from Chain-Referral Samples of Hidden Populations", *Social Problems* 49: 11-34.
- 1997. "Respondent-Driven Sampling: A New Approach to the Study of Hidden Populations", *Social Problems* 44: 174-199.
- Heckathorn, Douglas D., Broadhead, Robert S., and Sergeev, Boris. 2001. "A Methodology for Reducing Respondent Duplication and Impersonation in Samples of Hidden Populations", *Journal of Drugs Issues* 31: 543-564.
- Hosmer, L. T. 1995. "Trust: The connecting Link Between Organizational Theory and Philosophical Ethics", *Academy of Management Review* 20, 2: 379-403.
- Inciardi, James. A. 1977. "In Search of the Class Canon: A Field Study of Professional Pickpockets", in R.S. Weppner (ed.), *Street Ethnography: Selected Studies of Crime and Drug Use in Natural Settings*, Beverley Hills: Sage, pp. 55-77.
- Jacobs, Bruce A. 1999. "Crack to Heroin? Drug Markets and Transition", *British Journal of Criminology* 39: 555-574.
- Kaplan, Charles D., Korf, Dirk and Sterk, Claire. 1987. "Temporal and Social Contexts of Heroin-Using Populations: An Illustration of the Snowball Sampling Technique", *Journal of Mental and Nervous Disorders* 175, 9: 566-574.
- Kardoosh, Marwan A. and Burgis, Michelle Leanne, 2006. "The Institutional Dimension of the Success of Jordanian QIZs", *Jordan Center for Public Policy Research and Dialogue*. Retrieved February 24, 2010. <http://www.jcprpd.org/Files/ResearchDatabase/QIZ,%20Policy,%20Governance.pdf>

פוליטיקה סביבת קונפליקט כשדה מחקר: אתגרים ומדגם כדור השלג

Kriesberg, Luois. 1998. *Constructive conflict: From Escalation to Resolution*, Lanham, MD: Rowman and Littlefield.

Kuebler, Daniel, Hausser, Dominique, and Gervasoni, Jean-Pierre, 2000. "The Characteristics of 'New Users' of Cocaine and Heroin Unknown to Treatment Agencies: Results from the Swiss Hidden Population Study", *Addiction* 95: 1561-1571.

Levi, Margaret. 2001. "Trust, Sociology of", in N.J. Smelser and B.B. Baltes (eds.), *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, Oxford: Elsevier, p. 15922.

McNamara, Robert P. 1994. *The Times Square Hustler: Male Prostitution in New York City*, Westport: Praeger.

Miller, Benjamin. 2000. "The International, Regional and Domestic Sources of Regional Peace", in Arie M. Kacowicz, Yaacov Bar-Siman-Tov, Ole Elgstrom, and Magnus Jerneck, (eds.), *Stable Peace among Nations*, Lanham, MD: Rowman and Littlefield Publishers, pp. 55-73.

--- 2005. "When and How Regions Become Peaceful: Potential Theoretical Pathways to Peace", *International Studies Review* 7, 2: 229-267.

Mitchell, Christopher R. 1981. *The Structured of International Conflict*. London: Macmillan.

Moore, Joan W., and Hagedorn, John. 2001. *Female Gangs: A Focus on Research*, Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.

Morgan, Patricia. 1996. "Unknown, Unexplored, and Unseen Populations: An Introduction into the Truly Hidden Worlds of Drugs and Alcohol Research", *Journal of Drug Issues* 26: 1-4.

Patrick, James. 1973. *A Glasgow Gang Observed*. London: Eyre Methuen.

Petersen, Rebecca D. and Valdez Avelardo. 2005. "Using Snowball-Based Methods in Hidden Populations to Generate a Randomized Community", *Youth Violence and Juvenile Justice* 3: 151-167.

Pollok, M. and Schlitz, M. A. 1988. "Does Voluntary Testing Matter? How It Influences Homosexual Safer Sex", Paper presented at the Fourth International Conference on AIDs, Stockholm, Sweden, June 13, 1998.

Press-Barnathan, Galia. 2006. "The Neglected Dimension of Commercial Liberalism: Economic Cooperation and Transition to Peace", *Journal of Peace Research* 43, 3: 261-278.

Putnam, Robert D. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York: Simon and Schuster.

--- 1995. "Bowling Alone: America's Declining Social Capital", *The Journal of Democracy* 6, 65-78.

--- 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton: Princeton University Press.

פוליטיקה סביבת קונפליקט כשדה מחקר: אתגרים ומדגם כדור השלג

- Rose-Ackerman, S. 2001. *Trust, Honesty, and Corruption: Reflection on the State-Building Process*, Yale Law School: Yale Law School John M. Olin Center for Studies in Law, Economics, and Public Policy Working Paper Series, Paper 255.
- Rouhana, N., and Bar-Tal, D. 1998. "Psychological Dynamics of Intractable Ethno-National Conflicts: The Israeli-Palestinian Case", *The American Psychologist* 53, 7: 761-770.
- Rubin, J. Z., Pruitt, D. G., and Kim, S. H. 1994. *Social Conflict: Escalation, Stalemate and Settlement*, New York: McGraw-Hill.
- Shapiro, S. 1987. "Social Control of Impersonal Trust", *The American Journal of Sociology*, 93 (3): 623-658.
- Spreen, Marinus. 1992. "Rare Populations, Hidden Populations and Link-Tracing Designs: What and Why?", *Bulletin Methodologie Sociologique* 36: 34-58.
- Sudman, Seymour. and Freeman, Howard. 1988. "The Use of Network Sampling for Locating the Seriously Ill", *Medical Care* 26, 10: 992-999.
- Sztompka, P. 1999. *Trust: A Sociological Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Tabnak, Farzaneh, and Sun, Richard. 2000. "Need for HIV/AIDS Early Identification and Preventative Measures among Middle-Aged and Elderly Women", *American Journal of Public Health* 90: 287-288.
- Thompson, Steven K. 1997. "Adaptive Sampling in Behavioural Surveys", *NIDA Research Monograph*, 296-319.
- Thompson, Steven K., and Collins, Linda M. 2002. "Adaptive Sampling in Research on Risk-Related Behaviors", *Drug and Alcohol Dependence* 68: S57-S67.
- Valdez, Avelardo, and Kaplan, Charles D. 1999. "Reducing Selection Bias in the Use of Focus Groups to Investigate Hidden Populations: The Case of Mexican-American Gang Members from South Texas", *Drugs and Society* 14: 209-224.
- Van Meter, Karl. 1990. "Methodological and Design Issues: Techniques for Assessing the Representatives of Snowball Samples", *NIDA Research Monograph*, 31-43.
- Vogt, W. Paul. 2005. *Dictionary of Statistics and Methodology: A Nontechnical Guide for the Social Sciences*. London: Sage.
- Watters, John K., 1993. "The Significance of Sampling and Understanding Hidden Populations", *Drugs and Society* 7: 13-22.
- Watters, John K., and Biernacki, Patrick. 1989. "Targeted sampling: Options for the study of hidden populations", *Social Problems* 26: 416-430.
- Whyte, William F. 1955. *Street Corner Society: The Social Structure of an Italian Slum*, Chicago: University of Chicago Press.
- Wiebel, Wayne W. 1990. "Identifying and Gaining Access to Hidden Populations", in Elizabeth Y. Lambert (ed.), *The Collection and Interpretation of Data From Hidden Populations*, Research Monograph No. 098, Rockville, MD: U.S. Department of Health and Human Services, National Institute on Drug Abuse, pp. 4-11.

פוליטיקה סביבת קונפליקט כשדה מחקר: אתגרים ומדגם כדור השלג

Williams, Bernard. 1988. "Formal Structures and Social Reality", in D. Gambetta (ed.), *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations*, New York: Blackwell, pp. 3-13.

Wright, Richard, and Decker, Scott H. 1997. *Armed Robbers in Action*, Boston: Northeastern University Press.

Wright, Richard, Decker, Scott H., Redfern, Allison K., and Smith, Dietrich L. 1992. "A Snowball's Chance in Hell: Doing Fieldwork with Active Residential Burglars", *Journal of Research in Crime and Delinquency* 29: 148-161.

Yin, Zenong, Valdez, Avelardo, Mata, Alberto G., and Kaplan, Charles. 1996. "Developing a Field-Intensive Methodology for Generating a Randomized Sample for Gang Research", *Free Inquiry in Creative Sociology* 24: 195-204.